

ընթացքում, իր կարծիքի հետ միասին պէտք է վերադարձնէր նախարարութեան: Օգտակոմը նախագծի քննութիւնը յանձնեց միջազգային մի յանձնախմբի, որը ունեցաւ երկար խորհրդակցութիւններ, բայց կարելի չեղաւ յանգել ընդհանուր եզրակացութեան: Առանձին ազգերի ներկայացուցիչների գերքը յանձնախմբում լիովին երևան բերեց քաղաքական այն ձգտումները, որոնցով տողորւած էին այդ ազգերը: Հայերը, բացի հայ սոցիալ-դեմոկրատներից, որոնք ինքնուրոյն կարծիք չունէին, պաշտպանում էին կառավարական նախագիծը. վրացի սոցիալ-դեմոկրատները, յանձին ժողովանիայի և Ռամիշվիլիի, համաձայն էին հայկական ծրագրին. միւս կուսակցութիւնները շարունակում էին պնդել Ախալքալաքն ու Լոռին Վրաստանին միացնելու պահանջի վրա: Թուրքերը հիմքից մերժում էին նախարարական նախագիծը. նրանք առաջարկում էին Անդրկովկասը բաժանել աւելի մանր վարչական—դեմստւոյական միութիւնների՝ այդ միջոցով կամենալով ապահովել մահմետական տարրերի գերակշռութիւնը Կովկասում: Այս տարակարծութիւններն ու վէճերը մինչև վերջ էլ մնացին չլուծւած և, ի վերջոյ, ճակատագրական դեր կատարեցին Կովկասեան ժողովուրդների կեանքում:

Պէտք է նկատել, որ թէ վարչական սահմանազման և թէ այլ հարցերում, հէնց սկզբից, նկատելի դարձաւ թուրք-վրացական ընդհանուր հասկացողութիւն ու գործակցութիւն: Բոլոր կարևոր խնդիրներում, երբ հրապարակ էր գալիս Կովկասեան ժողովուրդներին վերաբերող ընդհանուր մի խնդիր, թուրք ու վրացի ներկայացուցիչները դուրս էին գալիս համերաշխ ու միացեալ ճակատով: Յեղափոխութեան առաջին օրերից սկսած մինչև վերջ թուրք-վրացական ընդհանուր ճակատը հայերի հետ աւելու—թիւն ունեցող բոլոր ղեպքերում մնաց փաստ, և այս հանգամանքը դարձաւ անդրկովկասեան կեանքի կարևոր գործօններից մէկը: Այդ գաղտնի թէ բացայայտ գործակցութիւնը ունեցաւ չափազանց աղէտաւոր հետեանքներ Կովկասեան ժողովուրդների համերաշխ մէկ ընտանիք կազմելու տեսակէտից: Վրաց-թրքական գործակցութիւնը, մասնաւորապէս այլանդակ ձևերով արտայայտեց անդրկովկասեան գիւղացիական համագումարում, երբ վրացի սոցիալ-դեմոկրատները և թուրք բէգերն ու աղալարները, ձեռք-ձեռքի տւած, պայքար մղեցին սոցիալիստ—յեղափոխականների և Հ.Յ.Դ. աշխակցութեան հողային բանաձեւի դէմ և կամենում էին հայ գիւղացիութեան պարտադրել սոցիալ-դեմոկրատական հողային ծրագրերը: